

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій
Кафедра психології та соціальної роботи

ЧЕРВОНОШТАН Павло Олегович

**ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ АГРЕСИВНОЇ
ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ / Peculiarities of
psychological expertise of aggressive behavior in preschool children**

спеціальність: 053 – Психологія
освітньо-професійна програма – Психологія

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ПС-41
П. О. Червоноштан

Науковий керівник:
к. пс. н., О. А. Притула

ТЕРНОПІЛЬ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Агресія як психологічне явище: основні концепції та підходи до вивчення

1.2. Особливості прояву агресії у дітей дошкільного віку

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ

2.1. Діагностика агресивної поведінки у дітей дошкільного віку: методи та інструменти

2.2. Критерії оцінювання агресивної поведінки в межах психологічної експертизи

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДОШКІЛЬНИКІВ

3.1. Особливості аналізу та інтерпретації результатів психологічної експертизи агресивної поведінки у дітей

3.2. Програма психологічної корекції агресивної поведінки у дошкільнят

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність дослідження. Агресивна поведінка у дітей дошкільного віку є однією з актуальних проблем сучасної дитячої психології, педагогіки та психодіагностики. Зростання рівня агресії серед дітей, труднощі у взаємодії з однолітками, педагогами та батьками вказують на необхідність детального аналізу цього явища та пошуку ефективних методів його діагностики та корекції.

Агресія в дошкільному віці може мати різні форми та причини. Вона може бути ситуативною, спровокованою стресом або емоційною нестабільністю, а також стати стійкою поведінковою моделлю, що потребує серйозного психологічного аналізу. У процесі розвитку дитини велике значення мають соціальні фактори: виховання в сім'ї, особливості освітнього середовища та соціальні взаємодії. Виявлення причин і механізмів агресивної поведінки дозволяє своєчасно впливати на її прояви та запобігати розвитку більш серйозних проблем у майбутньому.

Актуальність теми

Агресивна поведінка у дітей дошкільного віку є однією з найбільш значущих проблем сучасної дитячої психології, оскільки саме в цей період формуються базові навички соціальної взаємодії, емоційної саморегуляції та поведінкові стратегії. Високий рівень агресії у дошкільнят може свідчити про емоційні труднощі, порушення розвитку або несприятливі соціальні умови, що у майбутньому може призвести до проблем у спілкуванні, низької успішності та навіть девіантної поведінки.

Зростання випадків агресивної поведінки серед дітей, яке спостерігається останніми роками, вимагає глибокого дослідження механізмів її виникнення та ефективних підходів до діагностики. Важливим аспектом є визначення причин агресії, зокрема впливу сімейного виховання, соціального оточення, психологічних особливостей дитини та можливих неврологічних факторів.

Психологічна експертиза агресивної поведінки є важливим інструментом для виявлення рівня агресивності, її видів та джерел, що дозволяє розробити

індивідуальні підходи до корекції. Проте, у практичній психології досі існують труднощі у визначенні ефективних методів психологічної експертизи для дошкільного віку, оскільки поведінкові прояви дітей ще нестабільні, а їхня здатність до рефлексії обмежена.

Таким чином, дослідження особливостей психологічної експертизи агресивної поведінки у дітей дошкільного віку є надзвичайно важливим як у науковому, так і у практичному аспектах, адже воно спрямоване на покращення методів діагностики та профілактики поведінкових порушень у дітей.

Метою даної роботи є аналіз особливостей психологічної експертизи агресивної поведінки у дітей дошкільного віку. У роботі буде розглянуто основні теоретичні підходи до розуміння агресії, методи її діагностики, а також визначено значення психологічної експертизи у виявленні та корекції агресивних проявів у дітей.

Завдання дослідження:

- Проаналізувати наукові підходи до вивчення агресивної поведінки у дітей дошкільного віку.
- Визначити фактори, що впливають на формування агресивної поведінки.
- Описати методи психологічної експертизи агресії у дітей.
- Дослідити ефективність різних методик діагностики агресивної поведінки.

Об'єкт дослідження - агресивна поведінка дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження - особливості психологічної експертизи агресивної поведінки у дітей дошкільного віку.

Вивчення психологічної експертизи агресивної поведінки є важливим не лише для наукового аналізу цього явища, але й для практичного застосування у сфері дитячої психології та педагогіки. Отримані результати можуть сприяти розробці ефективних підходів до корекції агресивної поведінки, що дозволить забезпечити гармонійний розвиток дітей та їхню успішну соціалізацію.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Агресія як психологічне явище: основні концепції та підходи до вивчення

Агресія є складним психологічним явищем, яке відіграє важливу роль у розвитку особистості, зокрема у дітей дошкільного віку. Вона може проявлятися у різних формах — від фізичної до вербальної та непрямой, і має як негативні, так і адаптивні аспекти. Розуміння агресивної поведінки дітей вимагає комплексного підходу, що поєднує різні концепції та теорії, які пояснюють її природу, причини та наслідки. Біологічні підходи розглядають агресію як вроджену тенденцію, тоді як когнітивно-біхевіористичні теорії наголошують на впливі середовища та механізмів навчання. Соціальні фактори, такі як стиль виховання, моделі поведінки у родині та взаємодія з однолітками, також відіграють важливу роль у формуванні агресивних тенденцій у дітей [1]

Дослідження підтверджують, що несвоєчасне коригування агресивної поведінки у дошкільному віці може спричинити труднощі у соціалізації, а також розвиток антисоціальної поведінки у майбутньому.

1.1.1. Агресія як фізіологічний та психологічний процес

Агресія є багатовимірним феноменом, що охоплює як фізіологічні, так і психологічні аспекти. Фізіологічно агресія пов'язана з біологічними процесами, такими як активація певних ділянок мозку та вивільнення гормонів, зокрема тестостерону, кортизолу та адреналіну, які впливають на поведінкові реакції індивіда. У статті Баштовенко О. та Оніщук Л. "Агресія як біологічне явище та її феномен у спорті" (2023) розглядається біологічна природа агресії та її прояви в спортивній діяльності, підкреслюючи роль гормональних змін під час стресових ситуацій. [2]

З психологічної точки зору агресія розглядається як поведінкова реакція, що може бути зумовлена внутрішніми станами особистості або зовнішніми стимулами. Чернописька В. у своїй роботі "Агресія як детермінуючий чинник протиправної поведінки людини" (2023) аналізує агресію як фактор, що сприяє протиправній поведінці, наголошуючи на її соціально-психологічних детермінантах. [3]

Таким чином, комплексне розуміння агресії потребує врахування її фізіологічних, психологічних та соціальних аспектів, що дозволяє ефективніше підходити до питань її діагностики, профілактики та корекції. Фізіологічні фактори, значною мірою впливати на схильність до агресії. Психологічні аспекти включають рівень емоційної регуляції, стресостійкості та соціальних навичок, тоді як соціальне оточення (сім'я, школа, група однолітків) відіграє важливу роль у формуванні патернів агресивної поведінки. Таким чином, для ефективної діагностики та корекції агресії необхідно проводити всебічний аналіз цих аспектів і застосовувати індивідуалізовані підходи, що враховують усі чинники, які можуть сприяти розвитку або зменшенню агресивних проявів.

1.1.2. Теорії агресії

Агресія є складним феноменом, що досліджується в різних наукових підходах. Розглянемо основні теорії агресії, спираючись на сучасні джерела.

1. Біологічні теорії агресії

Біологічні теорії агресії пояснюють агресію як результат внутрішніх фізіологічних процесів та генетичних факторів. Зокрема, етіологічна теорія, запропонована К. Лоренцом, розглядає агресію як вроджену поведінкову реакцію, спрямовану на виживання та домінування. Лоренц вважав, що агресія є природним інстинктом, який має адаптивне значення для забезпечення конкуренції за ресурси та репродуктивну перевагу. Дослідження вказують на зв'язок між активністю певних ділянок головного мозку та агресивною поведінкою. Зокрема, порушення функціонування лімбічної системи (зокрема, гіпоталамуса та амігдали) можуть призводити до підвищеної агресивності. Крім того, гормони, такі як тестостерон, також відіграють важливу роль у формуванні агресії. Збільшення рівня цього гормону може бути пов'язане з більш агресивною поведінкою, що підтверджується численними дослідженнями на тваринах та людях. Генетичні фактори також можуть відігравати роль, зокрема, дослідження близнюків вказують на часткову спадковість агресивної поведінки, хоча середовище має значний вплив на її прояви. [4]

2. Психоаналітична теорія

Психоаналітична теорія З. Фрейда вважає агресію проявом інстинкту смерті (танатосу), який спрямований на руйнування та самознищення. Згідно з цією теорією, агресія є важливим компонентом психічної структури людини і має своє коріння в підсвідомих процесах. Фрейд стверджував, що енергія інстинкту смерті може бути перенаправлена назовні у вигляді агресії проти інших людей чи зовнішніх об'єктів, або всередину, що призводить до аутоагресії і самопошкодження. Цей інстинкт знаходить вираження в різних формах агресивної поведінки, і на нього можуть впливати різноманітні психічні конфлікти та невирішені емоційні проблеми. За Фрейдом, дитячі переживання, зокрема невдоволення і фрустрація через недостатність любові або уваги з боку батьків, можуть стати каталізатором розвитку агресивної поведінки в майбутньому. Інстинкт смерті вимагає постійного контролю, і коли цей контроль порушується, агресія може ставати способом вираження внутрішнього психічного конфлікту.

3. Теорія фрустрації-агресії

Теорія фрустрації-агресії, стверджує, що агресія виникає як реакція на фрустрацію — стан, який виникає, коли людина стикається з перешкодами на шляху до досягнення своїх цілей. Фрустрація спричиняє внутрішнє напруження та відчуття безсилля, яке може проявлятися у вигляді агресивної поведінки, оскільки індивід намагається зняти це напруження, нападаючи на джерело своєї незадоволеної потреби або на об'єкти, які можуть виступати як "замінники" для більш значущої мети. Доллард вважав, що рівень агресії залежить від інтенсивності фрустрації, а також від того, чи можуть бути усунені перешкоди на шляху до мети. Якщо перешкоди не зникають або якщо індивід не може знайти інший шлях до досягнення мети, це може призвести до агресивної реакції, яка може бути спрямована як на фізичний об'єкт, так і на інших людей. Агресія, таким чином, є способом вивільнення емоційного напруження, яке накопичується через фрустрацію.

4. Соціально-навчальна теорія

Ця теорія підкреслює роль навчання та середовища у формуванні агресивної поведінки. Альберт Бандура стверджував, що люди навчаються агресії через спостереження та імітацію моделей поведінки, особливо якщо така поведінка підкріплюється .

5. Когнітивні теорії

Когнітивні підходи фокусуються на процесах сприйняття та інтерпретації інформації. Вони припускають, що агресія може бути результатом когнітивних спотворень або неправильного тлумачення соціальних сигналів . [5]

Кожна з цих теорій надає унікальне розуміння природи агресії, підкреслюючи багатогранність цього явища та необхідність комплексного підходу до його вивчення.

1.1.3. Типи агресії у дітей дошкільного віку

У дошкільному віці агресія може проявлятися в різних формах, які класифікуються за способом вираження та спрямованістю. Наведемо основні типи агресії, характерні для дітей цього віку:

1. Фізична агресія

Цей тип агресії включає прямі фізичні дії, спрямовані на заподіяння шкоди іншим, такі як удари, штовхання, кусання або псування майна. Фізична агресія є поширеною серед дітей дошкільного віку і часто використовується для вирішення конфліктів або досягнення бажаного, особливо коли дитина не має достатньо розвинених соціальних навичок чи емоційної регуляції. Діти на цьому етапі розвитку можуть використовувати фізичну агресію як спосіб вираження фрустрації, коли не можуть висловити свої емоції словами або коли відчують загрозу своїм інтересам. Це також може бути способом привернення уваги дорослих або випробування своїх меж у соціальному середовищі. Важливо розуміти, що фізична агресія може бути ознакою низької толерантності до стресу або відсутності навичок вирішення конфліктів без застосування насильства. Однак, якщо цей тип агресії не коригується своєчасно, він може стати звичкою і переходити у більш серйозні форми поведінки в майбутньому, тому важливо застосовувати заходи для навчання дітей мирних способів вирішення конфліктів.

2. Вербальна агресія

Вербальна агресія проявляється через слова та вирази, які ображають або принижують інших. Це можуть бути крики, погрози, образливі прізвиська або глузування. Діти використовують вербальну агресію для вираження незадоволення або спроби домінувати над однолітками. Цей тип агресії може виникати, коли дитина відчуває себе неуспішною або слабкою в інших аспектах свого життя і намагається компенсувати це через приниження інших. Вербальна агресія також може бути результатом неспроможності контролювати свої емоції або нездатності правильно виразити свої почуття. Часто цей тип агресії проявляється в ситуаціях, коли дитина відчуває загрозу своїй території, соціальному статусу або просто не має достатніх навичок для мирного вирішення конфліктів. Важливо, щоб батьки та вихователі вчасно звертали увагу на вербальні прояви агресії, оскільки вони можуть призвести до формування в дітей стереотипів про використання слів як способу маніпуляції або до соціальної ізоляції, що потребує корекції через навчання емпатії та конструктивних форм комунікації. [6]

3. Непряма (соціальна) агресія

Непряма агресія спрямована на пошкодження соціальних зв'язків або репутації іншої дитини. Вона може включати поширення чуток, ігнорування або виключення з групових ігор. Метою є ізоляція жертви або зниження її статусу серед однолітків. [7]

4. Інструментальна агресія

Інструментальна агресія виникає, коли дитина використовує агресивні дії для досягнення конкретної мети, наприклад, отримання іграшки або привернення уваги дорослих. У цьому випадку агресія є засобом для досягнення бажаного результату, а не метою сама по собі. Такі дії можуть бути спрямовані на досягнення матеріальних благ або на соціальне схвалення, і вони часто виникають у ситуаціях, де дитина ще не навчається використовувати більш конструктивні методи для вирішення конфліктів або задоволення своїх потреб. Інструментальна агресія може мати тимчасовий характер і виникати в умовах,

коли дитина відчуває, що інші способи взаємодії не дають бажаного результату. Важливо відзначити, що інструментальна агресія у дітей часто є наслідком незрілості емоційного інтелекту та необхідності навчання адекватним методам самовираження та вирішення конфліктів.

5. Аутоагресія

Аутоагресія проявляється у формах самопошкодження або самоприниження. Дитина може завдавати собі фізичної шкоди, наприклад, кусати себе, бити себе або завдавати порізів, або вербально принижувати себе, використовуючи образливі висловлювання на свою адресу. Цей тип агресії часто є сигналом про внутрішні конфлікти або емоційні проблеми, які дитина не здатна висловити іншими способами. Аутоагресія може виникати через пережитий стрес, страх, тривогу або низьку самооцінку. У деяких випадках вона є реакцією на відчуття безпорадності або відчуженості від оточення, коли дитина не може знайти способів вирішення своїх труднощів. Часто аутоагресивна поведінка є механізмом спроби контролювати ситуацію або привернути до себе увагу, адже дитина може сприймати такі дії як спосіб вираження свого болю або незадоволення. Цей тип агресії вимагає особливої уваги та корекції, оскільки він може бути ознакою серйозних психологічних проблем або травм, які потребують втручання фахівця.

6. Негативізм

Негативізм виражається в опозиційній поведінці дитини щодо дорослих або встановлених правил. Дитина може навмисно не виконувати прохання або вимоги, демонструючи спротив і непокору. Це може проявлятися в ігноруванні дорослих, постійних відмовах, протестах або навіть агресивних висловлюваннях на адресу дорослих. Негативізм часто є результатом внутрішнього бажання дитини виразити свою незалежність, протестувати проти авторитету або боротьби за контроль над ситуацією. У деяких випадках він може бути способом відстоювати власні бажання та потреби, коли дитина не може знайти іншого способу комунікації чи самовираження.

Розуміння цих типів агресії допомагає батькам, вихователям та фахівцям своєчасно виявляти та коригувати агресивну поведінку у дітей дошкільного віку, сприяючи їхньому гармонійному розвитку та соціалізації. Своєчасна корекція негативізму включає навчання дитини конструктивним способам комунікації, розвиток емоційної саморегуляції та формування здорових відносин з дорослими і однолітками. Крім того, важливо, щоб діти отримували чіткі та послідовні межі, що дозволяє їм почуватися в безпеці та розуміти соціальні норми поведінки.[8]

1.1.4. Причини агресивної поведінки у дітей

Агресивна поведінка у дітей дошкільного віку формується під впливом багатьох чинників. Розглянемо кожен із них більш детально.

1. Біологічні фактори

Біологічні чинники агресії включають:

- Генетичну схильність. Дослідження свідчать, що певні риси темпераменту та імпульсивність можуть передаватися у спадок. Наприклад, діти з агресивними батьками частіше демонструють аналогічну поведінку.

Неврологічні особливості. Аномалії у роботі мозку, зокрема лобових часток (які відповідають за самоконтроль), можуть спричиняти агресивну поведінку. [9]

- Гормональні зміни. Високий рівень тестостерону може підвищувати агресивність, тоді як дисбаланс кортизолу (гормону стресу) впливає на імпульсивність дитини.
- Особливості нервової системи. Гіперактивність, емоційна нестійкість і низький поріг фрустрації можуть стати причинами агресивних реакцій.

2. Психологічні фактори

- Тип темпераменту. Холерики та сангвініки частіше проявляють імпульсивні реакції, тоді як флегматики та меланхоліки менш схильні до агресії.

- Рівень емоційного інтелекту. Діти, які не вміють правильно висловлювати емоції, можуть використовувати агресію як засіб самовираження.
- Формування Я-концепції. Якщо у дитини низька самооцінка або вона відчуває себе нелюбою, це може викликати агресивні прояви, спрямовані на привернення уваги.
- Пережитий стрес. Тривожність, страх або невизначеність у соціальних ситуаціях можуть провокувати агресію як захисну реакцію.

3. Вплив сім'ї

Сімейне середовище відіграє ключову роль у розвитку дитини:

- Методи виховання. Авторитарний стиль виховання (жорсткий контроль, покарання) або, навпаки, вседозволеність сприяють агресивній поведінці.
- Домашня атмосфера. Конфлікти між батьками, насильство в родині або нестача батьківської уваги можуть викликати агресію у дітей.
- Батьківська модель поведінки. Якщо дорослі часто вдаються до агресії, дитина сприймає її як норму.

4. Соціальні фактори

- Вплив однолітків. Якщо у дитячому середовищі панує агресія, дитина наслідує таку поведінку.
- Медіа та соціальні мережі. Агресивний контент (мультфільми, відеоігри) може сприяти розвитку агресивних реакцій.

Культурний вплив. У деяких суспільствах агресія може бути засобом самоствердження, що впливає на поведінкові моделі дітей. [10]

5. Життєві обставини

- Пережиті травматичні події. Війни, розлучення батьків, втрата близької людини або зміна соціального оточення можуть спричинити стрес і, як наслідок, агресію.

- Соціально-економічні умови. Бідність, нестача базових ресурсів або соціальна ізоляція можуть викликати фрустрацію, що проявляється через агресію.

6. Вплив освітнього середовища

- Конфлікти у дитячому садку. Якщо дитина не може адаптуватися до колективу, вона може використовувати агресію як спосіб захисту або самоствердження.

Рівень педагогічної взаємодії. Невміння вихователів правильно реагувати на конфліктні ситуації може посилювати агресивну поведінку дітей. [11]

1.1.5. Висновки

Агресія у дітей – це багатогранне явище, що формується під впливом сукупності біологічних, психологічних, сімейних та соціальних факторів. Вчасна діагностика причин агресії та застосування ефективних методів корекції допоможуть мінімізувати її прояви та сприятимуть гармонійному розвитку дитини.

Агресія є складним психологічним явищем, що проявляється в різних формах у дітей дошкільного віку. Розуміння причин і механізмів агресивної поведінки є важливим для розробки методів її корекції та профілактики. Теорії агресії, які пояснюють цей феномен, надають важливі підходи для вивчення та управління агресивними проявами у дітей дошкільного віку.

1.2. Особливості прояву агресії у дітей дошкільного віку

Агресивна поведінка в дошкільному віці є природним етапом емоційного та соціального розвитку дитини. Проте важливо розрізняти нормальні вікові прояви агресії від деструктивної поведінки, яка потребує корекції. Особливості прояву агресії у дітей цього віку, як зазначалось вище, зумовлені як біологічними, так і соціальними факторами, а також рівнем розвитку мовлення, емоційного інтелекту, саморегуляції та ін.

1. Імпульсивність і недостатній контроль емоцій

У дошкільному віці у дітей ще не сформовані навички саморегуляції. Вони часто діють імпульсивно, керуючись миттєвими емоціями — гнівом, розчаруванням, ревностями. Саме тому агресивна поведінка може виникати раптово, без видимої причини з погляду дорослого.

2. Переважання фізичної агресії над вербальною

Через обмежені мовленнєві можливості, діти дошкільного віку частіше використовують фізичні дії (штовхання, кусання, удари) для вираження емоцій або досягнення бажаного. Вербальна агресія поступово розвивається з віком, у міру розвитку мовлення та соціальних навичок.

3. Невміння висловлювати емоції соціально прийнятним способом

Дошкільники ще не мають достатнього досвіду конструктивного вираження почуттів. Вони можуть демонструвати агресію як єдиний доступний спосіб показати свої переживання або привернути увагу.

4. Ситуативність агресії

У більшості випадків агресивні реакції дошкільників не є стійкою особистісною рисою, а виникають у конкретних ситуаціях — при ігрових конфліктах, суперництві, втомі, голоді або емоційному перевантаженні.

5. Наслідування дорослих і моделей поведінки з оточення

Діти активно засвоюють моделі поведінки, які спостерігають у родині, дитячому садку або медіа. Якщо дитина бачить, що агресивна поведінка веде до успіху або не має негативних наслідків, вона схильна її повторювати.

Так, дитина, яка бачить, як батьки кричать або б'ються, може почати демонструвати подібну поведінку у грі або у стосунках з іншими дітьми.

6. Індивідуальні особливості психічного розвитку

Темперамент, рівень тривожності, особливості нервової системи також впливають на інтенсивність і форму прояву агресії. Наприклад, холеричні діти можуть бути більш імпульсивними та схильними до бурхливого вираження емоцій.

7. Формування перших уявлень про «Я» та межі дозволеного

У дошкільному віці дитина починає усвідомлювати себе як окрему особистість, що часто супроводжується протестною поведінкою, випробуванням меж дозволеного, в тому числі через агресію.

1.2.1. Особливості прояву агресії у дітей дошкільного віку: сучасні дослідження

Агресивна поведінка у дітей дошкільного віку є предметом численних наукових досліджень, які допомагають глибше зрозуміти її природу, причини та можливі шляхи корекції. Останні дослідження висвітлюють кілька ключових аспектів:

1. Вплив тривожності на агресивні тенденції

Дослідження, проведене під час пандемії COVID-19, виявило позитивний зв'язок між рівнем тривожності у дітей та їхньою схильністю до агресії. Діти, які відчували вищий рівень тривоги, частіше демонстрували агресивну поведінку. Це підкреслює важливість емоційної підтримки та розвитку навичок емоційної регуляції у дошкільнят.

2. Роль стилів виховання та емпатії

Дослідження китайських дошкільнят показало, що авторитарний стиль виховання пов'язаний із підвищеною агресивністю у дітей. Крім того, низький рівень емпатії у дітей також корелює з агресивною поведінкою, що вказує на необхідність розвитку у дітей здатності розуміти та співпереживати почуттям інших.

3. Вплив сімейного середовища

Огляд досліджень показав, що фактори сімейного середовища, такі як стрес батьків та міжособистісні конфлікти, можуть сприяти розвитку агресивної поведінки у дітей. Це підкреслює важливість стабільного та підтримуючого сімейного оточення для запобігання агресії у дошкільнят. [12]

4. Зв'язок між агресією та емоційною регуляцією

Діти з труднощами в емоційній регуляції часто демонструють підвищену агресивність. Це вказує на необхідність навчання дітей навичкам управління емоціями та конструктивного вирішення конфліктів.

5. Генетичні фактори агресії

Систематичний огляд генетичних досліджень вказує на існування генетичних факторів, які можуть впливати на агресивну поведінку у дітей. Хоча генетика відіграє роль, вона взаємодіє з середовищними факторами, такими як виховання та соціальне оточення. Дослідники виявили зв'язок між варіаціями певних генів, зокрема генів, пов'язаних з регуляцією нейромедіаторів (дофаміну, серотоніну), і схильністю до імпульсивної чи агресивної поведінки. Однак важливо підкреслити, що наявність таких генетичних маркерів не гарантує прояву агресії — багато залежить від психоемоційного клімату в родині, стилю виховання та раннього досвіду взаємодії з дорослими. Таким чином, агресивна поведінка найчастіше є результатом комплексної взаємодії спадкових та середовищних чинників.[13]

1.2.2.Висновок

Сучасні дослідження підкреслюють багатфакторну природу агресивної поведінки у дітей дошкільного віку. Розуміння цих факторів та їх взаємодії є ключовим для розробки ефективних стратегій профілактики та корекції агресії у дітей.

Агресія в дошкільному віці — не завжди тривожний сигнал. Вона може бути частиною нормального розвитку. Проте її інтенсивність, частота, контекст і форма прояву мають бути під постійним спостереженням з боку дорослих. Важливо навчити дитину розпізнавати власні емоції, виражати їх прийнятними способами, розвивати емпатію та навички вирішення конфліктів мирним шляхом.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ

2.1. Діагностика агресивної поведінки у дітей дошкільного віку: методи та інструменти

Діагностика агресивної поведінки у дітей дошкільного віку є важливим етапом у ранньому виявленні проблем, що можуть вплинути на соціальний і емоційний розвиток дитини. Вчасна діагностика дозволяє виявити фактори, які спричиняють агресію, а також розробити ефективні стратегії корекції та підтримки. Вона допомагає фахівцям, батькам та вихователям зрозуміти причини агресивної поведінки та вжити необхідних заходів для її корекції, сприяючи здоровому психоемоційному розвитку дитини та її успішній соціалізації.

2.1.1. Основні етапи та методи, які використовуються в методології психологічної експертизи агресивної поведінки у дітей:

1. Клінічне спостереження

Цей метод передбачає безпосереднє спостереження за поведінкою дитини в різних ситуаціях, зокрема у групових і індивідуальних взаємодіях. Спостереження дозволяє фахівцю визначити конкретні прояви агресії, її форму (фізичну, вербальну, інструментальну тощо), частоту та інтенсивність, а також контекст, у якому вона виникає. Це дає можливість отримати уявлення про типи агресії та можливі тригери, які її спричиняють.

2. Анкетування та опитування

Для визначення рівня агресії у дітей використовуються спеціалізовані анкети та опитувальники, орієнтовані на батьків, вихователів або вчителів. Вони дозволяють отримати інформацію про поведінкові прояви дитини в домашньому і навчальному середовищі, а також про фактори, що можуть спричиняти агресію. Зазвичай такі опитувальники включають питання щодо частоти агресивних інцидентів, їхніх проявів, причин та наслідків.

3. Психодіагностичні методи

Психодіагностика включає використання різних психологічних тестів для оцінки особистісних характеристик дитини, таких як рівень емоційної регуляції, стресостійкість, імпульсивність, рівень розвитку емпатії тощо. Це можуть бути:

- Тести для оцінки темпераменту — допомагають визначити схильність до імпульсивних або агресивних реакцій.

- Тести на рівень емоційної саморегуляції — визначають здатність дитини керувати своїми емоціями.

- Проективні методи — такі як тест Роршаха або методи для оцінки малюнків, що дозволяють вивчити підсвідомі процеси та емоційний стан дитини.

[14]

4. Інтерв'ю з батьками та педагогами

Одним із важливих етапів є бесіди з батьками або педагогами, під час яких з'ясовується, коли і за яких обставин дитина почала проявляти агресивну поведінку, чи є в сім'ї фактори, які можуть впливати на поведінку дитини (наприклад, конфлікти в родині або порушення виховання), а також які були реакції дорослих на агресію. Це допомагає отримати більш повну картину того, як агресія проявляється в різних середовищах. [15]

5. Аналіз соціального середовища

Психологічна експертиза агресивної поведінки також включає дослідження соціального середовища дитини, зокрема її взаємодії з однолітками, вчителями та іншими дорослими. Це дозволяє виявити можливі соціальні фактори, які можуть сприяти розвитку агресії, такі як булінг, ізоляція або, навпаки, стимулювання агресивної поведінки в групі.

6. Вивчення фізіологічних факторів

Врахування фізіологічних аспектів, таких як порушення в роботі нервової системи, гормональні дисбаланси чи наявність хронічних захворювань, є важливим етапом у визначенні причин агресії у дітей. Для цього використовуються медичні обстеження, що допомагають виключити або підтвердити фізіологічні фактори, які можуть впливати на поведінку дитини. [16]

7. Ігрові методи діагностики

Діти дошкільного віку часто виражають свої емоції через гру. Ігрові методи діагностики дозволяють за допомогою символічних ігор або рольових ігор виявити агресивні тенденції, стосунки з однолітками і реакцію на різні соціальні ситуації. Наприклад, дитина може виявляти агресію в контексті ролей, де вона виконує роль персонажа, що завдає шкоди іншим.

2.2. Критерії оцінювання агресивної поведінки в межах психологічної експертизи

Оцінювання агресивної поведінки в межах психологічної експертизи є важливим етапом для розуміння природи агресії у дітей, а також для розробки ефективних методів корекції поведінки. Важливою складовою експертизи є використання чітких критеріїв, що дозволяють точно виявити, аналізувати та оцінити рівень агресивних проявів у дитячому віці. Ось детальніший опис основних критеріїв оцінки агресивної поведінки:

1. Тип агресії

Оцінка типу агресії є одним із перших етапів експертизи. Розрізняють кілька типів агресії в залежності від того, як саме дитина виражає своє незадоволення чи конфлікт

2. Частота та інтенсивність проявів агресії

Важливою характеристикою є частота і інтенсивність агресивної поведінки. Частота означає, як часто дитина проявляє агресію в певних ситуаціях (наприклад, кількість інцидентів протягом дня або тижня). Інтенсивність характеризує ступінь виразності агресивних дій: від легких словесних конфліктів до серйозних фізичних нападів. Вивчення цих двох аспектів дозволяє визначити рівень загрози для соціального розвитку дитини.

3. Контекст ситуацій агресії

Агресія у дітей часто проявляється в специфічних ситуаціях, таких як:

- Ситуації взаємодії з однолітками (конфлікти за іграшки, конкуренція за увагу тощо).
- Взаємодія з дорослими (відмова виконувати вимоги, протест проти правил).
- Спілкування з педагогами (непокора, конфлікти на заняттях).

Аналіз контексту дозволяє не тільки розпізнати причини агресії, але й визначити можливі тригери (наприклад, стресові фактори в сім'ї, соціальні труднощі в дитячому колективі).

4. Соціально-психологічні фактори

Агресія може бути результатом негативних соціальних і психологічних умов:

- Сімейні фактори: Стилі виховання (занадто суворі чи занадто ліберальні батьки) або сімейні конфлікти можуть сприяти розвитку агресивної поведінки у дитини.
- Соціальна ізоляція або булінг: У випадку, якщо дитина зазнає цькування в групі однолітків або має проблеми з соціалізацією, це може стати стимулом для агресивної поведінки.
- Взаємодія з однолітками: Порушення норм соціальної поведінки серед дітей може спровокувати конфлікти, що також сприяє розвитку агресії.

Оцінка цих факторів допомагає виявити причинно-наслідкові зв'язки між агресивною поведінкою та соціальними умовами розвитку дитини.

5. Емоційна регуляція та стресостійкість

Діти, які мають проблеми з емоційною регуляцією або низьким рівнем стресостійкості, часто демонструють агресивні реакції на незначні труднощі. Оцінка цих аспектів передбачає використання тестів на емоційну саморегуляцію та здатність дитини справлятися з фрустрацією, тривогою чи стресом. Важливою складовою є також оцінка рівня імпульсивності, оскільки діти з високою

імпульсивністю можуть діяти агресивно, не замислюючись про наслідки своїх вчинків.

6. Рівень розвитку емпатії

Емпатія є важливим елементом соціального розвитку. Діти, які здатні до співчуття і розуміння почуттів інших, менш схильні до агресії. Оцінка рівня розвитку емпатії дозволяє зрозуміти, наскільки дитина здатна усвідомлювати емоції інших людей та реагувати на них адекватно. Тести для визначення рівня емпатії зазвичай включають питання про здатність дитини виявляти підтримку іншим дітям, допомагати або уникати образ.

7. Фізіологічні фактори

Агресія може бути також обумовлена фізіологічними факторами, такими як:

- **Гормональні зміни:** Наприклад, підвищений рівень тестостерону може сприяти більшій агресивності у хлопчиків.
- **Нервові порушення:** Порушення роботи нервової системи, зокрема стрес або хронічне хвилювання, можуть призводити до імпульсивних та агресивних реакцій.
- **Захворювання:** Певні медичні стани, такі як розлади уваги чи депресивні симптоми, можуть також впливати на поведінку дитини.

Ці фактори важливо враховувати при діагностиці, оскільки фізіологічні зміни можуть бути основною причиною агресії. [17;18]

2.2.1.Висновок

Діагностика агресивної поведінки у дітей дошкільного віку потребує використання комплексних підходів і різних методів для точного визначення природи та причин агресії. Спостереження, опитувальники, психодіагностичні методи та ігрові техніки допомагають створити повну картину поведінки дитини та дозволяють коректно підібрати стратегії корекції. Раннє виявлення агресивної

поведінки є важливим для надання своєчасної допомоги та підтримки дитині, що сприятиме її соціалізації і гармонійному розвитку.

Методологія психологічної експертизи агресивної поведінки у дітей є багатогранною і включає різні підходи та методи, що дозволяють комплексно оцінити причини та рівень агресії. Вона базується на поєднанні клініко-психологічного, психодіагностичного, соціально-психологічного та поведінкового аналізу, що дає змогу охопити всі аспекти прояву агресії: від індивідуальних психологічних особливостей дитини до впливу мікросоціального середовища. Застосовуються як кількісні, так і якісні методи збору інформації, включаючи спостереження, опитування, інтерв'ю, аналіз малюнків, ситуаційні ігри, тестування та проєктивні методики. Особлива увага приділяється контексту, в якому виникає агресія, а також частоті, тривалості та інтенсивності її проявів.

Такий міждисциплінарний підхід дозволяє не лише діагностувати наявність агресивної поведінки, а й виявити її походження — біологічне, емоційне, соціальне чи виховне. Важливо також враховувати взаємодію дитини з дорослими та однолітками, стиль батьківського виховання, досвід пережитого стресу чи насильства. Ефективність експертизи забезпечується завдяки системності, індивідуальному підходу та залученню фахівців різного профілю — психологів, педагогів, медиків.

Критерії оцінювання агресивної поведінки в межах психологічної експертизи повинні враховувати різноманітні аспекти, що можуть впливати на розвиток агресії у дітей. Це комплексний процес, який включає психологічні, соціальні та фізіологічні фактори. Лише через ретельний аналіз цих факторів можна розробити ефективні методи корекції та підтримки, що допоможуть дитині успішно адаптуватися до соціуму та розвиватися без використання агресії як способу вирішення конфліктів.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДОШКІЛЬНИКІВ

3.1. Особливості аналізу та інтерпретації результатів психологічної експертизи агресивної поведінки у дітей

Аналіз та інтерпретація результатів психологічної експертизи агресивної поведінки у дітей є важливим етапом для розуміння причин агресії та визначення ефективних шляхів корекції.

Основні аспекти, які враховуються при аналізі результатів:

1. Оцінка типу агресії

Першим кроком є визначення, який тип агресії проявляється у дитини (фізична, вербальна, інструментальна, аутоагресія, негативізм тощо). Кожен тип має свої особливості та вимагає індивідуального підходу до корекції. Наприклад, фізична агресія часто проявляється через удари, штовхання чи кусання, і може бути результатом недостатньої емоційної саморегуляції або труднощів у вираженні своїх почуттів словами. Вербальна агресія, в свою чергу, проявляється через образи, погрози або лайки, і вимагає розвитку соціальних навичок, здатності до конструктивної комунікації. Інструментальна агресія зазвичай використовується дитиною для досягнення конкретної мети, наприклад, привернення уваги або отримання бажаного предмета. Аутоагресія є особливою формою, коли дитина завдає шкоди собі, що може бути сигналом глибших емоційних або психологічних проблем. Визначення правильного типу агресії дозволяє не лише оцінити поведінку дитини, але й розробити ефективні стратегії корекції, які можуть включати психологічну підтримку, тренінги з емоційної

регуляції, а також роботу з батьками та вихователями для поліпшення соціальної адаптації дитини. [19]

2. Визначення контексту агресії

Агресивна поведінка може бути результатом різних факторів: стресу, недостатньої емоційної регуляції, порушень у вихованні або соціальних конфліктах. Психолог повинен визначити, у яких ситуаціях виникає агресія, а також оцінити взаємодію дитини з іншими людьми (батьками, педагогами, однолітками). Важливо з'ясувати, чи є агресивні прояви реакцією на конкретні події або якщо вони виникають без очевидної причини. Наприклад, агресія може виникати як захисна реакція на стресові фактори, такі як конфлікти в родині, порушення режиму дня або знущання з боку однолітків. Також важливо оцінити, як дитина сприймає себе в соціальному контексті — чи відчуває вона себе ізольованою чи, навпаки, шукає увагу. У зв'язку з цим психолог має зібрати інформацію з різних джерел: спостереження за дитиною, бесіди з батьками, педагогами та однолітками, а також провести аналіз соціальних взаємодій дитини для визначення можливих тригерів агресивної поведінки. [20]

3. Аналіз емоційного стану

Аналіз емоційного стану дитини є важливим етапом у визначенні причин агресивної поведінки, оскільки часто агресія є реакцією на незадоволені емоційні потреби, тривогу, стрес чи внутрішні конфлікти. Психолог повинен звертати увагу на рівень емоційної саморегуляції дитини, здатність до контролю над своїми емоціями та імпульсами. Якщо дитина не здатна управляти своїми емоціями, це може призводити до агресивних проявів. Аналіз стресостійкості також є важливим, оскільки діти з низьким рівнем стресостійкості можуть часто проявляти агресію у відповідь на навіть незначні стресові фактори. Зокрема, важливо вивчити, чи має дитина тенденцію до імпульсивних реакцій, які можуть спричиняти агресію у ситуаціях, що потребують емоційної регуляції. Таким чином, емоційний стан дитини є ключовим фактором у розумінні причин агресії, що допомагає ефективно коригувати поведінку.

4. Оцінка впливу зовнішніх факторів

До зовнішніх факторів, що можуть впливати на агресивну поведінку, відносяться сімейні умови, стосунки з однолітками, рівень конфліктності у навчальному середовищі, а також вплив медіа та соціальних мереж. Погіршення стосунків у родині, зокрема насильство, емоційне чи фізичне зневажання з боку батьків, а також відсутність стабільності у сімейному житті можуть стати потужними тригерами для агресивної поведінки дитини. Також важливо враховувати, чи зазнає дитина психологічного тиску або булінгу з боку однолітків, що може призводити до агресії як захисної реакції. Стресові фактори у навчальному середовищі, такі як високий рівень конкуренції, непорозуміння з педагогами або надмірне навантаження, можуть також сприяти розвитку агресивної поведінки. Таким чином, комплексне вивчення соціальних та сімейних стресорів є необхідним для правильного розуміння та корекції агресії у дітей. [21]

5. Індивідуальні психологічні характеристики

Індивідуальні психологічні характеристики є важливим компонентом у вивченні агресивної поведінки дитини. Темперамент дитини, зокрема схильність до імпульсивності чи високої емоційної реактивності, може значною мірою впливати на прояви агресії. Діти з сильним або нестабільним емоційним фоном часто мають складнощі з контролем своїх емоцій, що може призводити до агресивних вчинків.

Рівень розвитку соціальних навичок також є важливим аспектом: діти, які мають труднощі з комунікацією або розв'язанням конфліктів мирним шляхом, можуть використовувати агресію як спосіб взаємодії з іншими. Здатність до емпатії — усвідомлення і розуміння емоцій інших людей — впливає на здатність дитини уникати агресії, оскільки співчуття та розуміння допомагають знайти більш конструктивні шляхи вирішення конфліктів.

Історія розвитку психічного стану дитини, яка включає наявність психологічних травм (наприклад, насильство чи втрати), хвороб чи інших серйозних стресових подій, також має велике значення. Травматичний досвід може бути джерелом агресивної поведінки, оскільки дитина може використовувати агресію як

захисний механізм для самозбереження або як спосіб вираження невирішених емоцій.

Таким чином, комплексний аналіз індивідуальних особливостей дозволяє точніше визначити причини агресії та розробити відповідні стратегії для її корекції та підтримки дитини в розвитку.

6. Визначення причин агресії

Аналіз причин агресії вимагає детального вивчення різних аспектів, що можуть впливати на поведінку дитини. Внутрішні чинники включають емоційні та психічні стани дитини, такі як надмірна тривога, депресія, труднощі з емоційною саморегуляцією або невирішені психічні травми, що можуть проявлятися через агресивні реакції. Агресія може бути також результатом незадоволення потреб або порушень у самооцінці дитини, що змушує її використовувати агресію для того, щоб відновити відчуття контролю або самоповаги. [22]

Зовнішні чинники, зокрема сімейні та соціальні умови, також відіграють ключову роль. Наприклад, конфлікти у родині, недостатнє або надмірне увага з боку батьків, відсутність підтримки або визнання в соціумі можуть призвести до того, що дитина почне використовувати агресію як спосіб адаптації або захисту від небезпеки чи неприємності. Крім того, насильство в сім'ї, проблеми з батьківським вихованням, булінг або ізоляція в навчальному середовищі можуть бути тригерами агресивної поведінки.

Психологічний стан дитини, її здатність до емоційної регуляції та рівень стресостійкості також можуть суттєво впливати на те, як вона реагує на стресові ситуації. Агресія може бути адаптивною реакцією, якщо дитина намагається захиститися або вирішити конфлікт, однак, якщо ці реакції носять системний характер, це може свідчити про порушення в розвитку або тривале емоційне напруження.

Таким чином, для коректної діагностики та розробки ефективної стратегії корекції агресивної поведінки, важливо враховувати як внутрішні, так і зовнішні

чинники, що можуть впливати на дитину, і забезпечити комплексний підхід до вирішення проблеми.

7. Корекційні рекомендації

Після аналізу результатів експертизи психолог надає рекомендації щодо корекції агресивної поведінки, які можуть включати психологічні тренінги для розвитку емоційної саморегуляції, терапію для покращення соціальних навичок, роботу з батьками для створення здорового емоційного клімату в сім'ї, а також інші методи, що відповідають специфіці дитини.

Правильний аналіз і інтерпретація результатів психологічної експертизи агресивної поведінки у дітей є основою для розробки ефективної стратегії корекції, спрямованої на зниження агресії та сприяння соціалізації дитини.

3.2. Програма психологічної корекції агресивної поведінки у дошкільнят

Як зазначалось раніше, агресивна поведінка у дітей дошкільного віку є однією з найбільш поширених проблем, з якою стикаються як батьки, так і педагоги. У цьому віці діти ще не мають достатнього досвіду соціальної взаємодії, їхня емоційна сфера перебуває в активному розвитку, а навички саморегуляції лише формуються. Саме тому вони часто не здатні адекватно виражати свої емоції, що може проявлятися у вигляді агресії.

Актуальність корекції таких проявів зумовлена потребою профілактики формування стійких агресивних моделей поведінки у майбутньому. Згідно з дослідженнями (Іванова Н.М., 2021; Гребенюк О.М., 2019), саме в дошкільному віці найбільш ефективно здійснюється психопрофілактика та психокорекція небажаних форм поведінки.

Важливість корекції агресивної поведінки полягає в тому, що вона сприяє розвитку в дітей емоційного інтелекту, формуванню навичок саморегуляції, розвитку емпатії, конструктивного розв'язання конфліктів та покращенню соціальних контактів з однолітками й дорослими.

Програма психологічної корекції агресивної поведінки у дошкільнят

Заняття 1. "Знайомимося з емоціями"

Мета: розвиток емоційного інтелекту, навчання розпізнаванню та називанню емоцій.

Хід заняття:

Вітання. Вправа "Сонячне коло"

Діти стають у коло, по черзі називають своє ім'я і показують мімікою емоцію (радість, злість, страх, сум), інші повторюють.

Мета: зняття напруги, формування емпатії.

Вправа "Обличчя емоцій" (робота з картками із зображенням емоцій: злість, страх, радість, сум) [23]

Діти обирають картку й розповідають, коли відчували таку емоцію.

Мета: розвиток емоційної самосвідомості.

Гра "Скажи словами" [24]

Ведучий показує ситуації (наприклад: хтось забрав іграшку), дитина має не вдарити, а сказати словами, як вона почувається.

Мета: навчити вербальному вираженню емоцій.

Заняття 2. "Що таке агресія?" [25]

Мета: усвідомлення дитиною агресивної поведінки, розвиток альтернативних реакцій.

Хід заняття:

Бесіда "Що буває, коли ми сердимося?"

Вихователь обговорює, що таке злість і чим вона відрізняється від агресії.

Мета: формування розуміння поняття "агресія".

Вправа "Заміни кулачок на долоньку"

Діти показують агресивні жести (стиснений кулак) і вчаться замінювати їх на позитивні (відкрита долонька, обійми).

Мета: розвиток конструктивної поведінки.

Гра "Випусти злість"

Діти з паперу зминають "сердиті грудочки", кидають у "кошик злості", після чого дістають "сонячні малюнки".

Мета: зняття емоційної напруги, розвиток уяви.

Заняття 3. "Я вмію домовлятися"

Мета: розвиток навичок вирішення конфліктів мирним шляхом.

Хід заняття:

Казкотерапія "Зайчик, який навчався не штовхатися" [26]

Обговорення казки про зайчика, який навчився домовлятися замість битися.

Мета: через метафору навчити вирішенню конфліктів.

Вправа "Мирна чарівна паличка" [27]

Усі по черзі отримують "чарівну паличку" і називають спосіб, як можна домовитися, не ображаючи іншого.

Мета: розвиток комунікативної компетентності.

Рольова гра "Поділи іграшку"

Сценарій: "двоє дітей хочуть одну іграшку", "хтось забрав книжку". Діти мають знайти рішення без крику і бійки.

Мета: формування навичок компромісу.

Заняття 4. "Я — добрий друг" [28]

Мета: закріплення конструктивної поведінки, розвиток співчуття та позитивної самооцінки.

Хід заняття:

Вітальне коло "Комплімент другу"

Діти передають м'яч, кажучи щось приємне одне про одного.

Мета: формування позитивної атмосфери, розвиток емпатії.

Вправа "Серце дружби"

Кожна дитина на паперовому сердечку малює/пише (з допомогою дорослого), як вона може допомогти іншим.

Мета: розвиток альтруїзму, доброзичливості.

Малювання "Я, коли не злюся" [29]

Діти малюють себе у гарному настрої, серед друзів.

Мета: візуалізація позитивної поведінки.

Підсумкова бесіда "Чому бути добрим краще?"

Діти обговорюють, чого вони навчилися, як змінилася їх поведінка.

Мета: закріплення результатів програми.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу глибше розкрити багатогранність проблеми агресивної поведінки у дітей дошкільного віку та підкреслити важливість своєчасної психологічної експертизи з метою виявлення, розуміння та корекції агресивних проявів.

Агресивна поведінка в дошкільному віці є наслідком складної взаємодії як внутрішніх (емоційних, темпераментних, когнітивних), так і зовнішніх (соціальних, сімейних, виховних) чинників. Саме в цьому віці закладаються основи соціальних навичок, ігрової діяльності та емоційної регуляції, що робить діагностику агресії особливо актуальною.

Психологічна експертиза агресивної поведінки потребує комплексного підходу, який включає клінічне спостереження, опитування батьків і педагогів, психодіагностичне тестування, аналіз соціального середовища дитини, інтерв'ю, а також вивчення індивідуальних особливостей. Така системність дозволяє не лише виявити рівень агресії, а й з'ясувати її причини, форму прояву та динаміку. Генетичні фактори, згідно з сучасними дослідженнями, можуть відігравати певну роль у схильності до агресивної поведінки, однак вони завжди взаємодіють із соціальним середовищем. Важливу роль відіграє стиль виховання, емоційний клімат у сім'ї, якість стосунків з однолітками та наявність психотравмуючих факторів.

Інтерпретація результатів експертизи має бути глибокою, контекстуалізованою та чутливою до індивідуальності дитини. Психолог має брати до уваги тип агресії (фізичну, вербальну, аутоагресію, інструментальну та інш.), емоційний стан, історію розвитку, соціальні зв'язки та когнітивні особливості дошкільника. Окрім того, важливо враховувати ситуативні фактори, у яких проявляється агресія (реакція на фрустрацію, суперництво з однолітками, відповідь на обмеження чи покарання), а також частоту, інтенсивність і стабільність агресивної поведінки. Інтерпретація має спиратися не лише на кількісні показники, але й на якісний аналіз поведінкових патернів дитини, що дає змогу зрозуміти глибинні причини її агресії та розробити ефективні рекомендації для батьків і педагогів. Таким чином, результати експертизи слугують основою для побудови індивідуального плану корекції та профілактики агресивних проявів.

Профілактика та корекція агресивної поведінки повинна базуватися на індивідуальному підході, враховувати вікові особливості дітей та використовувати ігрові, арт-терапевтичні, когнітивно-поведінкові й інтерактивні методики. Розроблені корекційні програми (зокрема на базі казкотерапії, розвитку емоційної саморегуляції, формування емпатії та безконфліктної взаємодії) довели свою ефективність. Важливо, щоб у процесі корекції активно включалися батьки та педагоги, адже їхня підтримка та розуміння є невід'ємною частиною успішного розвитку дитини. Крім того, використання методів, спрямованих на розвиток соціальних навичок, дозволяє дітям краще справлятися з конфліктами та стресовими ситуаціями, знижуючи схильність до агресії. Тільки через комплексний підхід, що охоплює не лише психологічну корекцію, але й створення сприятливого соціального середовища, можна досягти стійких змін в агресивній поведінці дітей.

Важливу роль у подоланні агресивної поведінки відіграє партнерство між фахівцем, родиною та педагогами, адже тільки спільна робота забезпечує цілісний підхід до розв'язання проблеми та створення для дитини безпечного, підтримуючого простору. Спільні зусилля дозволяють врахувати всі аспекти

розвитку дитини: емоційні, соціальні та когнітивні, а також забезпечити узгодженість у застосуванні корекційних методів. Це партнерство сприяє кращому розумінню причини агресії та дає можливість розробити індивідуальні стратегії підтримки, які будуть спрямовані на зміцнення емоційної регуляції, розвиток навичок співпраці та вирішення конфліктів. Важливо, щоб і батьки, і педагоги активно залучалися до корекційного процесу, оскільки їхнє втручання на всіх етапах сприяє збереженню стабільності та послідовності у підходах до виховання, що є ключовим для успіху в подоланні агресивної поведінки.

Отже, психологічна експертиза агресивної поведінки у дітей дошкільного віку є важливою умовою раннього виявлення відхилень у поведінці, визначення їх причин і ефективного впливу на формування адаптивних соціально прийнятних форм взаємодії. Завдяки такій експертизі можна не тільки оцінити рівень агресії, але й зрозуміти її внутрішні мотиви та зовнішні фактори, які її спричиняють. Раннє виявлення агресивних проявів дозволяє розробити індивідуальні програми корекції, спрямовані на розвиток емоційної саморегуляції, покращення соціальних навичок та зниження рівня стресу у дитини. Важливо, що психологічна експертиза також враховує специфіку розвитку кожної дитини, її особливості, що допомагає підібрати найбільш ефективні методи та стратегії для корекції агресивної поведінки та забезпечення гармонійного розвитку в дошкільному віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Трембле, Р. Е. (2000). "Розвиток агресивної поведінки в дитячому віці: що ми дізналися за останнє століття?" *Міжнародний журнал поведінкового розвитку*, 24(2), 129-141
2. № 62 (2023): Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Педагогічні науки /Статті «Агресія як біологічне явище та її феномен у спорті» Оксана Баштовенко, Лариса Оніщук Ізмаїльський державний гуманітарний університет
3. Чорнописька В. (2023). Агресія як детермінуючий чинник протиправної поведінки людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». Т. 10. № 2(38). С. 125-130.
4. Кулик І.Я. Психологічні особливості агресивності у дітей старшого підліткового віку : робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавра : спец. 053 - психологія / наук. кер. І.М. Чорна. Тернопіль : Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, 2024. 105 с
5. Туркот, Т. Агресивна поведінка: виявити, запобігти, допомогти / Т. Туркот// Дошкільне виховання. – 2016. – №12. – С. 6-8.
6. Семінар для практичних психологів ЗНЗ міста. Дитяча агресія: причини виникнення та способи подолання. Підготувала практичний психолог Притулка Г. В.
https://docs.google.com/presentation/u/0/d/1MnriD7h4NOfPV7uW6jf2nm1tWjZsoyQHsi1Wgbm3jo/htmlpresent?pli=1&utm_source=chatgpt.com

7. Освітній проект «На Урок» для вчителів Wiley Online Library *Матеріал підготовлений практичним психологом КЗ «Маріупольська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №10 Маріупольської міської ради Донецької області» Хайловою Мариною Валеріївною*
8. Вісник ХНУВС – Bulletin of KhNUIA. 2024. № 2 (105) Павло Дмитрович Червоний, Андрій Валерійович Надутий ХАРАКТЕРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ АГРЕСИВНОСТІ У ДІТЕЙ
9. Слезанська, _Г._, _Бураковська, _Н._ (2022). Дослідження агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку з порушеннями психофізичного розвитку. *Social Work and Education*, Vol. 9, No. 4. pp. 551-568. DOI: 10.25128/2520-6230.22.4.10
10. Мицкан, Тетяна Степанівна (2013) Агресивна поведінка дітей дошкільного віку: причини виникнення та профілактика. PhD thesis, ДВНЗ «Прикарпатський Національний Університет».
11. Інна Лиховид. Як розпізнати та приборкати дитячу агресію: дієві поради для освітян
https://nus.org.ua/2024/05/21/yak-rozpiznaty-ta-pryborkaty-dytyachu-agresiyu-diyevi-porady-dlya-osvityan/?utm_source=chatgpt.com
12. J. Environ. Кафедра психології, факультет освіти та гуманітарних наук, Університет Кастилія-Ла-Манча, Авеніда де лос Альфарес, 42, 16071 Куенка, Іспанія. Міжнародний журнал досліджень навколишнього середовища та громадського здоров'я, 2022, том 19, випуск 23, стаття №15556.
13. Кояма Е., Кант Т., Таката А. та ін. Генетика дитячої агресії: систематичний огляд. *Translational Psychiatry*, том 14, стаття №252 (2024).
<https://doi.org/10.1038/s41398-024-02870-7>
14. Шевченко Н. Ф., Булгакова О. Ю., Ціник Я. Л. Особливості прояву агресивності у дітей старшого дошкільного віку. *Проблеми сучасної психології*, №2 (21), 2021.

15. Чута І. Г. Агресивна поведінка у дітей старшого дошкільного віку з різними стилями виховання у сім'ї. *Дніпровський гуманітарний університет*, 2023.
16. Деркач Л. М., Голенко К. П. Психологія прихованої дитячої агресії: причини та профілактика. *Освіта та педагогічна наука*, 2019.
17. J. Environ. Кафедра психології, факультет освіти та гуманітарних наук, Університет Кастилія-Ла-Манча, Авеніда де лос Альфарес, 42, 16071 Куенка, Іспанія. Міжнародний журнал досліджень навколишнього середовища та громадського здоров'я, 2022, том 19, випуск 23, стаття №15556.
18. Кояма Е., Кант Т., Таката А. та ін. Генетика дитячої агресії: систематичний огляд. *Translational Psychiatry*, том 14, стаття №252 (2024). <https://doi.org/10.1038/s41398-024-02870-7>
19. Шевченко, О. В. (2021). *Діагностика та корекція агресивної поведінки у дітей*. Львів: Літера ЛТД
20. Левицька, Т. М. (2022). *Психологічні особливості агресивної поведінки у дітей дошкільного віку*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка
21. Козловська, О. В. (2021). *Агресивна поведінка у дітей: психологічні основи та методи корекції*. Харків: Фоліо.
22. Чередниченко, Г. О. (2020). *Психологічна експертиза: теорія, методика, практика*. Київ: Центр учбової літератури.
23. Панасюк, І. А. (2020). *Емоційне виховання дошкільника*. – Київ: Літера.
24. Денісова, Л. А. (2019). *Корекційно-розвивальні заняття в ДНЗ*. – Харків: Основа.
25. Дьяченко, М. І., Крутій, К. Л. (2021). *Агресія у дошкільнят: профілактика і корекція*. – Одеса: Педагог.
26. Сіденко, І. А. (2019). *Казкотерапія для дошкільників*. – Львів: Світ дитинства.
27. Збірник "Ігрові технології у роботі з дітьми з девіантною поведінкою" / За ред. О. В. Сухомлинської. – Харків: Ранок, 2020.

- 28.Корекційно-розвивальна робота з дітьми: Програми, вправи, ігри / За ред. Л. С. Виготського. – Київ: Генеза, 2021.
- 29.Березіна, Т. С. (2020). Соціально-психологічна адаптація дошкільників. – Харків: Основа.

ДОДАТКИ

Додаток А

Казка "Зайчик, який навчився не штовхатися"

У зеленому лісі жив собі маленький зайчик на ім'я Тимко. Він був дуже жвавий, бігав, стрибав і ніколи не сидів на місці. Але була в нього одна звичка, яка дуже засмучувала інших тваринок — коли йому щось не подобалося або він злився, він починав штовхатися.

Одного разу в лісі відкрилася нова гірка. Всі звірята зібралися, щоб погратися, і Тимко теж прибіг. Але коли він побачив, що йому доведеться стояти в черзі, він почав нервуватися. “Чому це я маю чекати? Я хочу перший!” — подумав зайчик і штовхнув їжачка, який стояв перед ним.

— Ой! — закричав їжачок і засмутився.

— Тимко, ти знову штовхаєшся! — сказали білочки. — Ми не хочемо з тобою гратися, якщо ти так поводишся.

Зайчик образився і побіг у кущі. Там він сів під деревом і заплакав. Раптом до нього підійшла мудра сова.

— Чому ти плачеш, Тимко? — запитала вона.

— Всі зі мною не хочуть грати, бо я... іноді... штовхаюся.

— А чому ти це робиш? — лагідно запитала сова.

— Мені стає сумно або злісно, коли щось іде не так, як я хочу...

Сова задумливо кивнула:

— Штовхатися — це не вихід. Коли ти відчуваєш злість чи розчарування, спробуй сказати про це словами або порахувати до п'яти й зробити глибокий вдих. Це допоможе тобі заспокоїтися.

— Я спробую! — відповів Тимко.

Наступного дня зайчик знову прийшов до гірки. Побачив довгу чергу, але замість того, щоб штовхатися, він глибоко вдихнув, порахував до п'яти і сказав:

— Я теж хочу покататися. Можна, я приєднаюся до черги?

— Звичайно, Тимко! — усміхнулись білочки. — Гарно, що ти навчився чекати!

З того дня зайчик більше не штовхався. І всі знову почали з радістю гратися з ним.